

ՔՆԱՐԻԿ ՀԱՐՈՑԱՆ

Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ հայոց լեզվի և
նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի հայցորդ

ՀՏՂ 373.5:811.19

**ԲԱՌԱԿԱԶՄՈՒԹՅԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՀԱՆՐԱԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԻՆ ԴՊՐՈՑՈՒՄ**

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. լեզվական համակարգ, բառագիտություն, բառ, բառակազմություն, բառակազմական նշանակություն, արմատ, ածանց, բաղադրություն, հետազոտական մեթոդներ:

Ключевые слова и выражения: языковая система, лексикология, слово, словообразование, словообразовательное значение, корень, суффикс, состав, исследовательские методы.

Key words and expressions: language system, lexicology, word, wordformation, derivational meaning, root, suffix, compound, research methods.

Անհատի զարգացման ու ձևավորման գործում վճռական դեր ունի մայրենի լեզուն, առանց որի լիարժեք հնարավոր չէ իրականացնել բարձր որակներով անձի զարգացումն ու ձևավորումը: Մայրենի լեզուն ոչ միայն հաղորդակցական գործառույթ է կատարում, այլև ավագ սերնդի կուտակած փորձն ու գիտելիքները փոխանցում է կրտսեր սերնդին: Ազգային խնդիրների լուծման և հայրենասիրության դաստիարակման հիմքում, ի վերջո, ընկած է մայրենի լեզվի իմացությունը՝ նրա բազմաշերտ նրբությունների գիտակցումն ու արժևորումը, լեզվի համակարգի յուրացումն ու նրա բաղադրիչների գործնական կիրառությունը: Մյուս կողմից՝ հայտնի է, որ որևէ լեզվի տիրապետման հիմքում ընկած է *բառը, բառի մասին ուսմունքը* (բառագիտությունը), որոնք ներկայացնում են տվյալ լեզուն կրող ժողովրդի անցած հասարակական-քաղաքական և ազգային մտածողության ուղին, նրա լեզվամտածողությունն ու մշակութային արժեքները՝ գլոբալ իմաստով:

Հիմք ընդունելով այս հանգամանքը՝ հանրակրթության առաջին օղակից սկսած՝ կարևորում ենք ոչ միայն լեզվական իրողությունների իմացությունն ու դրանց միջոցով խոսքը հասկանալու, գիտակցելու, իմաստավորելու, վերլուծելու և համադրելու, ընդհանրացնելու և գնահատելու կարողությունների գործառույթները, այլև դրանց դերը աշակերտների տրամաբանական, ստեղծագործական և վերլուծական մտածողության ձևավորմանն ու զարգացման գործում: Սրանք էական

նշանակություն ունեն սովորողների վերացարկված մտածողության, նրանց բանավոր և գրավոր խոսքի կատարելագործման, ուղղագրական և ուղղախոսական հմտությունների ձեռքբերման, ակտիվ բառապաշարի հարստացման ու զարգացման գործընթացում:

Սովորողների բառապաշարի հարստացումը, որպես խոսքի զարգացման կարևոր միջոց, իրականացվում է դեռևս նախադպրոցական տարիքում. նախադպրոցական կրթության ծրագրի բոլոր բաժիններում նախատեսված են բառապաշարի հարստացման և խոսքի զարգացման խնդիրներ՝ դրանք համարելով սովորողների հոգեկան գործընթացների ակտիվացման խթանիչներ: Նշված խնդիրները կարևորվում են նաև հանրակրթության առաջին օղակում, որտեղ դրվում են բառի, խոսքում նրա իմաստի, արժեքի և դերի ըմբռնման հիմքերը: Հետագայում՝ միջին դպրոցում լեզվի բաժիններն ուսուցանելիս ըստ գործածական հաճախականության՝ զլխավոր տեղում բառն է՝ մեր ուսումնասիրության զլխավոր առարկան՝ պարզ և բաղադրյալ բառերը, որոնց ուսումնասիրումը կարևորվում է թե՛ բառակազմական իմաստների, թե՛ քերականական առանձնահատկությունների ըմբռնման, թե՛ բառակազմության ուսուցման համար հիմք ստեղծելու և թե՛ աշակերտների բառապաշարը հարստացնելու առումներով:

Բառակազմության ուսումնասիրումը միտված է միջին դպրոցի սովորողների լեզվամտածողության, վերլուծահամադրական կարողությունների ձևավորմանը՝ իբրև միջոց և ուղի ծառայեցնելով բանավոր ու գրավոր խոսքում բառաքերականական ձևերի ճիշտ ու նպատակահարմար կիրառելուն, այդ ձևերից յուրաքանչյուրը խոսքային շղթայի մաս դարձնելուն:

Գիտելիքների և կարողությունների ձևավորման այս ճանապարհը կարող է նպաստել սովորողների ինքնադրսևորվելուն, ինքնաարտահայտվելուն, իրենց զգացմունքները կառավարելուն, սեփական լիցքերը միջավայրին հաղորդելուն, իրենց առջև ծառացած բազմաբնույթ ու տարաշերտ հիմնախնդիրները բացատրելուն և լուծելուն:

Բառագիտության ենթաբաժիններից մենք կարևորում ենք բառակազմության ուսումնասիրումը՝ *Բառակազմության* կենտրոնական հասկացությունը բառն է, ուսումնասիրության առարկան՝ բաղադրյալ բառը¹: Բառակազմությունը նոր բառեր կազմելու եղանակների և միջոցների

¹ Գ. Ջահուկյան, Ժամանակակից հայոց լեզվի իմաստաբանություն և բառակազմություն, Ե., 1989, էջ 158:

համակարգն է, որ հենվում է լեզվում գոյություն ունեցող կադապարների վրա²:

Այն նպատակ է հետապնդում հարստացնելու սովորողների տեսական գիտելիքները, ընդարձակելու դրանց սահմանները: Դա, անշուշտ, առկա է ծրագրերում և դասագրքերում, սակայն թերի է մնում դրա գործնական մասը՝ սովորողների բառապաշարի հարստացումը, բառակազմական հնարների դերի բարձրացումը, դրանց միջոցով ունեցած բառապաշարը լայն գործածության մեջ դնելը, այդ հիմքի վրա նոր բառեր ստեղծելու կարողությունները, այլ կերպ ասած, ուսուցման տեխնոլոգիացումը:

Բառակազմության ուսումնասիրության արդիականությունն ընդգծվում է նաև այն առումով, որ արդի ժամանակներում մեծացել և առավել կենսունակ են դարձել տարբեր հանրությունների ազգամիջյան և լեզվական շփումները, որոնց հետևանքով հայերենին են անցել (և շարունակում են անցնել) զգալի քանակությամբ բառեր: Օտարամուտ բառերի մի զգալի մասը հայերենում գործածվում է իբրև փոխառություն, մյուս մասը՝ իբրև բառապատճենումներ: Պատճենումները ենթարկվում են հայերենի բառակազմության օրինաչափություններին՝ հանդես գալով լիակատար և մասնակի դրսևորումներով, որոնցով էլ պայմանավորված են նրանց բառակազմական քայլերը: Լիակատար պատճենումների դեպքում թարգմանվում են փոխառյալ բառերի բաղադրիչները, և կազմվում են նոր բառեր՝ բաղադրություններ (луноход - լուսնագնաց, прилунение - լուսնեջք), մասնակի պատճենումների դեպքում բառակազմությանը մասնակցում է փոխառյալ բառերի հիմնական ձևայիններից մեկը. նոր բառեր կազմվում են կա՛մ հայերենի արմատներով (химчистка - քիմապարուճ, госбанк - պետքանկ), կա՛մ ածանցներով (противогаз - հակազագ, олимпийский - օլիմպիական) և այլն³: Այս կարգի բառերի ուսումնասիրությունը դուրս է մնացել հանրակրթական դպրոցի ծրագրերից, դասագրքերից և ուսումնական ձեռնարկներից, մինչդեռ դրանց բառակազմական գործընթացների ուսումնասիրությունը ժամանակակից հայերենի բառակազմական իմաստաբանության կարևոր խնդիրներից է:

Հայերենի բառակազմությունն այն առանձնահատկությունն ունի, որ այն նպաստում է եղած արմատների, բառերի ու ածանցների միջոցով բազմաթիվ նորանոր բառեր կերտելուն, օտար լեզուների գիտական ու

² Լ. Խաչատրյան, Լեզվաբանության ներածություն, Ե., 2008, էջ 149:

³ Էդ. Մկրտչյան, Լ. Խաչատրյան, Հայոց լեզվի պատմություն. գրային ժամանակաշրջան, Ե., 2016, էջ 318-319:

տեխնիկական շատ տերմիններ հայերենով թարգմանելուն և դրանց իմաստները ճիշտ վերարտադրելուն⁴:

Այսպիսով, մեր առաջադիր խնդրի *արդիականությունը* պայմանավորված է ինչպես բառի, բառագիտության և բառակազմության վերաբերյալ սովորողների գիտելիքների և կարողությունների կարևորությամբ, այնպես էլ այնպես էլ այդ շրջանակներն ընդլայնելու անհարժեշտությամբ, նրանց ճանաչողական պահանջմունքներով և միջին դպրոցի մայրենիի ծրագրերում և դասագրքերում նրանց անբավարար ուսումնասիրությամբ:

«Բառակազմություն» թեմայի ուսումնասիրման *նպատակը* միջին դպրոցում սովորողների կողմից բառիմաստի ըմբռնման, բառ և առարկա հասկացությունների, բառիմաստի տեսակների, բառակազմական ածանցների ուսումնասիրման գործընթացի լեզվական և մեթոդաբանական առանձնահատկությունների բացահայտումն է, սովորողների պատկերավոր խոսքի զարգացումն ու բառապաշարի հարստացումը՝ լեզվական իրողությունների ուսուցման համատեքստում, ինչպես նաև դրանք իրականացնելու առումով մեթոդական համալիրի մշակումը:

Բառագործածությունը մեծապես կապված է լեզվաքերականական գիտելիքների մակարդակից, որ աշակերտը ձեռք է բերում աստիճանաբար, քայլ առ քայլ: Լեզվաքերականական գիտելիքների համակարգում կարևորվում է բառերի կազմության իմաստավորումը, որ էական նշանակություն ունի բառիմաստի ըմբռնման և գործածության տեսակետից⁵:

Հետազոտության խնդիրներն են՝

1. ուսումնասիրել հիմնախնդրի պատմական զարգացման շարժընթացը,

միջին դպրոցի սովորողների բանավոր և գրավոր խոսքում կարևորել լեզվի բառային կազմի, հիմնական բառապաշարի շերտերի տեղն ու դերը,

2. դիտարկել ածանցների իմաստաբանական և խոսքիմասակերտ առանձնահատկությունները, քննել գոյականակերտ, ածականակերտ,

թվականակերտ, բայակերտ, մակբայակերտ և տարաբժեք ածանցների բառակազմական գործառույթները,

⁴ Վ. Առաքելյան, Ա., Խաչատրյան, Ս. Էլոյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, հ.1, Ե., 1979, էջ 244:

⁵ Ս. Աբրահամյան, Հայոց լեզու: Բառ և խոսք: Ուսումնական ձեռնարկ միջնակարգ դպրոցի 7-8-րդ դասարանների նախասիրական պարապմունքների համար, Ե., 1978:

3. գիտականորեն հիմնավորել բարդ բառերի ուսումնասիրման գործընթացի ինքնատիպությունը միջին դպրոցում,

4. մշակել և փորձարարությամբ հիմնավորել ըստ իմաստի ու ձևի ածանցների փուլային ուսուցման մեթոդիկան (ըստ 'Բառակազմություն' բաժնի),

5. մանկավարժական գիտափորձի միջոցով պարզել, թե

- ինչպիսին է սովորողների բառապաշարի վիճակը,

- ինչ փորձ է կուտակվել բառակազմություն թեմայի ուսուցման գծով,

- ինչ խնդիրներ են այսօր դրված միջին դպրոցի առջև բառակազմության ուսուցման ուղղությամբ,

6. բացահայտել և լրամշակել Բառակազմություն՝ թեմայի ուսումնասիրման արդյունավետությանը նպաստող տեխնոլոգիական նոր բաղադրատարրեր:

Թեմայի ուսումնասիրման *հետազոտության մեթոդաբանական հիմք* կարող են դառնալ իմացության գիտական տեսությունը, մանկավարժության նկատմամբ փիլիսոփայական հայեցակարգային մոտեցումները, տեսական և գործնական դրույթները, լեզվաբանության մեջ գոյություն ունեցող տեսակետները, միջին դպրոցի համար նախատեսված հայոց լեզվի առարկայական ծրագրերը և ուսուցման ընդունված հայեցակարգը, ուսուցման տեխնոլոգիական համակարգի մասը կազմող ավանդական և ժամանակակից մեթոդներն ու միջոցները, հետազոտական ու փորձարարական մեթոդիկան, ուսուցման ու դաստիարակության մասին մարդաբանական պատկերացումները:

Բառակազմություն թեմայի ուսումնասիրության արդյունավետությունն ապահովելու նպատակով կարելի է կիրառել հետևյալ *մեթոդները*.

1. *Էմպիրիկ հետազոտության կամ միջնորդավորված մեթոդները*, որոնց մեջ ենթառել ենք՝

- անկետավորումը և թեստավորումը՝ նպատակ ունենալով պարզել հետազոտության սուբյեկտների անձնային և մասնագիտական որակները, տարիքային, հոգեբանական և անհատական առանձնահատկությունները, դասավանդած առարկայի և հետազոտվող թեմայի գծով ունեցած գիտելիքների, կարողությունների, ունակությունների ու հմտությունների մակարդակը:

- դիտումը, որը օգնել է մեզ՝ հետազոտության գծով նյութերի հավաքագրմանը և նպաստել հետազոտության գծով դինամիկայի բացահայտմանը,

- գրույցն ու բանավեճը, որոնց օգնությամբ բացահայտել ենք հետազոտվող թեմայի գծով մանկավարժության սուբյեկտների

տեսակետները քննարկվող հիմնախնդրի առարկայական և մանկավարժական ուղղությամբ,

- մանկավարժական գիտափորձն իր արձանագրող, ձևավորող, հավաստող տեսակներով, որոնց օգնությամբ լուծել ենք բառակազմություն թեմայի հետ կապված մեթոդական հանձնարարականների մշակման և գործնական կիրառման, հետազոտության մշակվածության աստիճանի որոշման, առարկայի դասավանդման մակարդակի բարձրացման, աշակերտների բառապաշարի հարստացման հարցերը:

2. *Տեսական վերլուծությունների մեթոդները*, որոնք իրենց մեջ ներառում են նորագույն տեխնոլոգիաները՝ իրենց ողջ բաղադրատարրերով:

3. *Մանկավարժական առաջավոր փորձի ուսումնասիրման, ընդհանրացման, ընդօրինակման մեթոդները*, որտեղ նկատի են առնվել հետազոտության թեմայի ուսուցման գծով եղած դասավանդման նվաճումները և ձեռք բերած արդյունավետությունը:

4. *Փուլային ուսուցման եղանակը*, որ թեմայի ուսումնասիրումը դարձնում է շարունակական՝ յուրաքանչյուր հաջորդ օղակում հաղորդելով ավելի խորը և ամբողջական գիտելիքներ, կրթական գործընթացը տանելով պարզից բարդը մեթոդական ուղիով⁶:

Ըստ այդմ, միջին դպրոցում բառակազմություն թեմայի ուսումնասիրման գիտամեթոդական այս կաղապարը կարող է ապահովել խնդիրների լուծման որոշակի արդյունավետություն, եթե տեսական և մեթոդական մոտեցումները իրականացվեն ճիշտ հարաբերակցությամբ՝ ուշադրության կենտրոնում պահելով ուսուցման աշակերտակենտրոն դասերի մոդելը:

ԳԻՏԱՄԵԹՈԴԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աբրահամյան Ս., Հայոց լեզու: Բառ և խոսք: Ուսումնական ձեռնարկ միջնակարգ դպրոցի 7-8-րդ դասարանների նախասիրական պարապմունքների համար, Ե., 1978:

2. Առաքելյան Վ., Խաչատրյան Ա., Էլոյան Ս., Ժամանակակից հայոց լեզու, հ.1, Ե., 1979:

3. Մկրտչյան Էդ., Խաչատրյան Լ., Հայոց լեզվի պատմություն. գրային ժամանակաշրջան, Ե., 2016:

⁶ Ս.Սարուխանյան, Մ.Միրումյան, Ն.Դիշաղաջյան, Փուլային ուսուցման եղանակ, Ե., 2014:

-
- 4.Խաչատրյան Լ., Լեզվաբանության ներածություն, Ե., 2008:
5.Զահուկյան Գ., Ժամանակակից հայոց լեզվի իմաստաբանություն և բառակազմություն, Ե., 1989:
6.Սարուխանյան Ս., Միրումյան Մ. և ուրիշներ, Փուլային ուսուցման եղանակ, Ե., 2014:

Ք. Հարոյան

**Բառակազմության ուսումնասիրման հիմնախնդիրները
հանրակրթության միջին դպրոցում
Ամփոփում**

Բառակազմություն թեմայի ուսումնասիրումը կարևորվում է միջին դպրոցում բառիմաստի ըմբռնման, բառ և առարկա հասկացությունների, բառիմաստի տեսակների, բառակազմական ածանցների ուսումնասիրման լեզվական և մեթոդաբանական առանձնահատկությունների բացահայտման առումներով: Բառակազմական գիտելիքները նպաստում են սովորողների պատկերավոր խոսքի զարգացմանն ու բառապաշարի հարստացմանը՝ լեզվական իրողությունների ուսուցման համատեքստում: Բառակազմության ուսումնասիրումն իրականացնվում է մեթոդական որոշակի համալիրի միջոցով, որի բաղադրիչներն են Էմպիրիկ հետազոտության, տեսական վերլուծությունների, մանկավարժական առաջավոր փորձի ուսումնասիրման, ընդհանրացման և ընդօրինակման մեթոդները, ինչպես նաև ուսուցման փուլային եղանակը: Բառակազմական գիտելիքների ուսումնասիրման տեսանկյունից էական դեր ունի տարամակարդակ վարժությունների համակարգը:

К. Ароян

**Проблемы обучения словообразования в среднеобразовательной
школе
Резюме**

Изучение темы «Словообразование» в школе значимо для понимания семантики слова, понятий слова и предмета, типов значений, а изучение словообразовательных суффиксов для выявления языковых и методологических особенностей.

Словообразовательные знания способствуют развитию выразительной речи учащихся и обогащению лексики в контексте изучения языковых реалий.

Изучение словообразования осуществляется посредством определенного комплексного метода, компонентами которого являются методы эмпирического исследования, теоритический анализ, исследование

педагогического опыта, методом обобщения и подражания, а также способ поэтапного изучения. С точки зрения изучения словообразовательных знаний существенную роль играет разноуровневая система упражнений.

Q. Haroyan

**Problems of studying the topic "Wordformation"
in the secondary school**

Summary

Studying the topic "Wordformation" in the school is significant for understanding the semantics of the word, the concepts of the word and subject, the types of meanings, and the study of derivational suffixes is to be able to identify linguistic and methodological features.

The knowleges on wordformation topic helps to develop the learners fluent speech and enriche vocabulary in the context of the linguistic realities study.

The learnig of wordformation is realising with the help of peculiar complex methods, the components of which are: the method of empiric reserch, theoretical analyses, the research of pedagogical expearence by the method of generalization and immitation as well as a method of stage study. From the point of studying the wordformation knowlege the multy-level exercises playes an assential role.